

ISSN 2414-9012
ISSN (Online) 2616-8766

НАУКОВИЙ
ВІСНИК

HISTORY
JOURNAL

ЧЕРНІВЕЦЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

OF YURIY FEDKOVYCH
CHERNIVTSI NATIONAL
UNIVERSITY

Рік заснування 1996

Foundation year 1996

№ 2/2022 (56)

№ 2/2022 (56)

ІСТОРИЯ

HISTORY
SCIENCES

Чернівці
Чернівецький національний
університет
2022

Chernivtsi
Chernivtsi National
University
2022

Друкується за ухвалою вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

*Журнал входить до переліку наукових фахових видань України
з історичних наук категорії «Б»*

*Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03. 2020 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21905-11805ПР від 05.02.2016 р.*

*Журнал індексується науково-метричною базою Index Copernicus
Веб-сайт: <http://hj.chnu.edu.ua>*

Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : Історія. Чернівці : Чернівецький університет, 2022. № 2. 132 с.

<https://doi.org/10.31861/hj2022.55>

ISSN 2414-9012

ISSN (Online) 2616-8766

Тематика наукового вісника охоплює питання історії України, всесвітньої історії, політичної історії, археології, етнології, спеціальних історичних дисциплін та краєзнавства.

У збірнику публікуються дослідницькі роботи та рецензії. Статті друкуються українською, російською, польською, румунською, англійською, німецькою та французькою мовами.

Редколегія випуску:

Олександр Филипчук, канд. іст. наук, наук. редактор (Чернівці, Україна);
Олександр Добржанський, д-р іст. наук, заст. наукового редактора (Чернівці, Україна);
Богдан Боднарюк, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Степан Борчук, д-р іст. наук (Івано-Франківськ, Україна);
Юрій Макар, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Анджей Гіль, д-р іст. наук (Люблін, Польща);
Роман Дрозд, д-р іст. наук (Слупськ, Польща);
Лізавета Дубінка-Гуца, канд. іст. наук (Копенгаген, Данія);
Оксана Каліщук, д-р іст. наук (Луцьк, Україна);
Мирослав Кметь, д-р іст. наук (Банська Бистриця, Словаччина);
Антоній Мойсей, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Штефан Пурич, д-р іст. наук (Сучава, Румунія);
Олександр Руснак, канд. іст. наук (Чернівці, Україна);
Олександр Сич, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Людмила Стрільчук, д-р іст. наук (Луцьк, Україна);
Вікторія Тельвак, канд. іст. наук (Дрогобич, Україна);
Сергій Троян, д-р іст. наук (Київ, Україна);
Володимир Фісанов, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Михайло Чучко, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Йоханнан Петровський-Штерн, д-р іст. наук (Чикаго, США);
Микола Гуйванюк, канд. іст. наук, відповідальний редактор (Чернівці, Україна).

Адреса редколегії: 58012, Україна, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
факультет історії, політології та міжнародних відносин, тел. +38-050-538-51-10
e-mail: o.dobrzanskiy@chnu.edu.ua

Published by Academic Council
of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Academic Journal Category «B»
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine
№ 409 dated 17.03.2020
Certificate of registration KB № 21905-11805IIP dated 05.02.2016
The journal is indexed by scientific-metric base Index Copernicus
Website: <http://hj.chnu.edu.ua>

History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi :
Ч-49 Chernivtsi University, 2022. № 2. 132 p.
<https://doi.org/10.31861/hj2021.55>
ISSN 2414-9012
ISSN (Online) 2616-8766

The Journal keeps readers up-to-date with concise, thoughtful reviews of key topics on all aspects of the History of Ukraine, World History, Political History, Archeology, Ethnology, Anthropology and Regional Studies.

The backbone of the Journal comprises research and reviews. Languages: Ukrainian, Russian, Polish, Romanian, English, German and French.

Editorial Board:

Oleksandr Fylypchuk, PhD in History, Editor-in-Chief (Chernivtsi, Ukraine);
Oleksandr Dobrzhanskyi, Doctor of History, Deputy Editor-in-Chief (Chernivtsi, Ukraine);
Bohdan Bodnariuk, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Stepan Borchuk, Doctor of History (Ivano-Frankivsk, Ukraine);
Yurii Makar, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Andrzej Gil, Doctor of History (Lublin, Poland);
Roman Drozd, Doctor of History (Slupsk, Poland);
Lizaveta Dubinka-Guscha, PhD in History (Copenhagen, Denmark);
Oksana Kalishchuk, Doctor of History (Lutsk, Ukraine);
Myroslav Kmet', Doctor of History (Banska Bystrica, Slovakia);
Anthonii Moisei, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Ştefan Purici, Doctor of History (Suceava, Romania);
Oleksandr Rusnak, PhD in History (Chernivtsi, Ukraine);
Oleksandr Sych, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Lyudmila Strilchuk, Doctor of History (Lutsk, Ukraine);
Viktoriia Telvak, PhD in History (Drohobych, Ukraine);
Serhii Troian, Doctor of History (Kyiv, Ukraine);
Volodymyr Fisanov, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Mykhailo Chuchko, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);
Yohanan Petrovsky-Shtern, Doctor of History (Chicago, USA);
Mykola Huivaniuk, PhD in History, Executive Editor (Chernivtsi, Ukraine).

Editorial Address: 58012, Ukraine, Chernivtsi, Kotsiubynskyi Str. 2,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Faculty of History, Political Science and International Relations, tel. +38-050-538-51-10
e-mail: o.dobrzhanskyi@chnu.edu.ua

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Филипчук О. РУСЬКО-ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ДОГОВІР 971 р: АВТЕНТИЧНИЙ ВІЗАНТІЙСЬКИЙ АКТ ЧИ МІСТИФІКАЦІЯ ЛІТОПИСЦЯ?	6-17
Fylypchuk O. THE RUS'-BYZANTINE TREATY OF 971: THE AUTHENTIC BYZANTINE ACT OR THE CHRONICLER'S MYSTIFICATION	6-17
Воротняк І. МОДЕЛІ ІНТЕГРАЦІЇ ЛИПОВАН В ПОЛІЕТНІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ БУКОВИНИ: ВІД ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ САМОБУТНОСТІ ДО ІНОЕТНІЧНИХ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ	18-29
Vorotniak I. MODELS OF THE LIPOVANS' INTEGRATION INTO THE MULTI-ETHNIC ENVIRONMENT OF BUKOVYNA: FROM PRESERVATION OF ETHNO-CULTURAL IDENTITY TO NON-ETHNIC AND GLOBALIZATION IMPACTS	18-29
Ковалець Л. ТАКИ НАШ ГРИГОРІЙ КУПЧАНКО: СПРОБА ПЕРЕПРОЧИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО, ПИСЬМЕННИКА, ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА	30-47
Kovalets L. AFTER ALL OUR HRYHORII KUPCHANKO: AN ATTEMPT TO RE-READ THE HISTORY OF THE UKRAINIAN SCHOLAR, WRITER, PUBLIC, CULTURAL AND POLITICAL FIGURE	30-47
Добржанський О. КРАЄЗНАВСТВО БУКОВИНИ В ЧАСИ ПЕРЕБУВАННЯ КРАЮ В СКЛАДІ КОРОЛІВСТВА ГАЛИЧИНИ І ВОЛОДИМЕРІЇ (1786-1849 рр.)	48-57
Dobrzhanskyi O. BUKOVYNA LOCAL LORE STUDIES DURING THE STAY OF THE TERRITORY AS A PART OF THE KINGDOM OF GALICIA AND VOLODYMERIA (1786-1849)	48-57
Ботушанський В. , Ботушанський О. ІВАН ФРАНКО НА СТОРІНКАХ БУКОВИНСЬКОЇ ПРЕСИ (КІНЕЦЬ 80-х рр. ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)	58-70
Botushanskyi V. , Botushanskyi O. IVAN FRANKO ON THE PAGES OF THE BUKOVYNIAN PRESS (THE END OF THE 80s OF THE 19th CENTURY – THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY)	58-70
Хома В. ВПЛИВ НЕГАТИВНИХ ЯВИЩ ОКУПАЦІЙНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ВЛАДИ НА НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ І БУКОВИНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	71-77
Khoma V. INFLUENCE OF THE NEGATIVE PHENOMENA OF THE RUSSIAN OCCUPATION GOVERNMENT ON THE POPULATION OF GALICIA AND BUKOVYNA DURING WORLD WAR I	71-77
Дробіна Л. РАДЯНСЬКА СИСТЕМА ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	78-86
Drobina L. THE SOVIET SYSTEM OF INSTITUTIONAL CARE AND UPBRINGING OF CHILDREN IN THE WESTERN REGIONS OF UKRAINE AFTER WORLD WAR II	78-86
Ignătescu S., Pkiv M., Rusnak O. UKRAINIAN-ROMANIAN STAGES FOR STUDENT ARCHAEOLOGICAL PRACTICE	87-94
Ігнетеску С., Ільків М., Руснак О. УКРАЇНСЬКО-РУМУНСЬКІ ЕТАПИ СТУДЕНТСЬКИХ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПРАКТИК	87-94
Юрій М. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ В ПРОЦЕСІ УТВЕРДЖЕННЯ ЗАСАД УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	95-103
Yurii M. INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE PROCESS OF ESTABLISHING THE FOUNDATIONS OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY	95-103

Герегова С. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПОСТАТІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА У КУЛЬТУРНІЙ ПАМ'ЯТІ ЧЕРНІВЦІВ	104-113
Herehova S. REPRESENTATION OF A PROMINENT PUBLIC FIGURE OF YURIY FEDKOVIYCH IN CHERNIVTSI'S CULTURAL MEMORY NARRATIVE	104-113

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Бурачок Л., Демків М. ФОРМУВАННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЄЛИЗАВЕТИ ІІ	114-120
Burachok L., Demkiv M. ELIZABETH II — FORMING AND BECOMING OF PERSONALITY	114-120

РЕЦЕНЗІЇ

Христан Н. «СУЧАСНІСТЬ ПОВЕРНЕНА У МИНУЛЕ». РЕЦЕНЗІЯ НА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАННЯ: ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА 1918-1923: ЕНЦИКЛОПЕДІЯ: У 4 Т. Т.1: А-Ж. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК, 2018. 688 с.; Т.2: З-О. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК, 2019. 832 с.; Т.3: П-С. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК, 2020. 576 с.; Т.4: Т-Я. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК, 2021. 688 с.	121-123
Khrystan N. «MODERNITY RETURNED TO THE PAST». REVIEW OF THE ENCYCLOPEDIA: WEST UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC 1918-1923: ENCYCLOPEDIA: IN 4 VOLS. VOL. 1: A-ZH. IVANO-FRANKIVSK, 2018. 688 p.; VOL. 2: Z-O. IVANO-FRANKIVSK, 2019. 832 p.; VOL. 3. P-S. IVANO-FRANKIVSK, 2020. 576 p.; VOL. 4. T-YA. IVANO-FRANKIVSK, 2021. 688 p.	121-123

ЮВІЛЕЇ

Юрій М. ДО 85-РІЧЧЯ ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА ЯРОСЛАВА СТЕПАНОВИЧА КАЛАКУРИ	124-129
Yurii M. TO THE 85th ANNIVERSARY OF DOCTOR OF HISTORICAL SCIENCES, PROFESSOR YAROSLAV STEPANOVYCH KALAKURA	124-129

IN MEMORYIUM

Добржанський О. БОТУШАНСЬКИЙ ВАСИЛЬ МЕФОДІЙОВИЧ (1935 – 2022)	130-131
Dobrzhansky O. BOTUSHANSKYI VASYL MEFODIIOVYCH (1935 – 2022)	130-131

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 2. – 2022. – С. 30–47
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 2. – 2022. – pp. 30–47
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2022.56.30-47>
hj.chnu.edu.ua

УДК 929:398-0519(477.85)Купчанко

Лідія Ковалець* (Чернівці)

ТАКИ НАШ ГРИГОРІЙ КУПЧАНКО: СПРОБА ПЕРЕПРОЧИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО, ПИСЬМЕННИКА, ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА

Життя та діяльність Г. Купчанка (1849–1902), сумнозвісного, зокрема, своєю московфільською діяльністю, переосмислюються з використанням методу «зворотної» оптики, тобто драма конкретної суперечливої індивідуальності аналізується «зсередини». Розглянуто зовнішні фактори, об'єктивні обставини та суб'єктивні чинники, котрі зумовили принципові хитання й деформації у свідомості майбутнього вченого, а відтак його відступництво в бік Московії. Разом з тим позиція Г. Купчанка в українському націотворчому процесі потрактовується не як суто московфільська, а як русофільська. Відзначено науково-просвітницьку спрямованість значних зусиль Г. Купчанка, україноцентричність його поетичних творів, наукових та науково-популярних праць з етнології, зокрібно тих, що розповідають про Буковину й інші одвічні руські (українські) землі. Це була форма опору московфільству й політика, демократична, культурно-патріотична, жертвна, дарма що цей автор сам цього до кінця не усвідомлював.

У такий спосіб відмовляємо сьогочасному «руському міру» в його намаганнях видати Г. Купчанка за «свого».

Ключові слова: Григорій Купчанко, Буковина, руський, мова, московфільство, відступництво, науково-просвітницька діяльність, ідейний та морально-етичний розлад.

Lidiia Kovalets (Chernivtsi)

AFTER ALL OUR HRYHORII KUPCHANKO: AN ATTEMPT TO RE-READ THE HISTORY OF THE UKRAINIAN SCHOLAR, WRITER, PUBLIC, CULTURAL AND POLITICAL FIGURE

Abstract. *The article makes an attempt to reconstruct the common history of works and days of Ukrainian scholar, writer, socio-political and cultural figure Hryhoriy Kupchanko (1849–1902), using, in particular, method of «reverse» optics, which means the examination of a particular individuality drama «from within». The attempt of reconstruction is largely determined by the attempt of the «Russian world» to present H. Kupchanko as «their own» – as a Moscowphile, as they say. The peculiarities (amount) of the apostasy to Moscovia of this representative of the elite stratum of the Bukovynian peasantry, the pupil of the appanage and Austrian civilization, the interconnection of the apostasy with the external factors, objective circumstances, as well as with subjective factors, the formation of contradictory views of the future scholar in his youth and different lines of his later behavior are elucidated. It turns out that historical fate of the Kupchanko's family, consistent romanization that took place in Bukovyna in XIX century and led to principal staggering and deformations in the minds of young people in the period of formation of their personalities, worked on these contradictions. Decisive was the support of intellectual-creative efforts of H. Kupchanko by his gymnasium teacher – Bukovynian pedagogue and public figure I. Hlebovytsky and*

* доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Doctor of Philology, Associate Professor, Professor Department of Ukrainian Literature, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0000-0003-3022-522X

e-mail: l.kovalets@chnu.edu.ua

his supporters from Moscowophile circle, support which, maybe, had also a financial «equivalent» and promoted education of the University of Vienna. In the end, some psychological depths of the scholar's and writer's personality also interfered, and the intensity of this life, the risks of activities, ambiguous relations with fellow countrymen, the extreme vulnerability of character, the complexity of personal destiny, etc., could have come from it.

H. Kupchanko's position in the Ukrainian nation-building process is interpreted not as purely Moscowphilia, but as Russophile. The pro-Ukrainian orientation of his efforts can be seen in his poetry and scholarly and popular studios, in particular those telling about Bukovyna and other eternal Rus (Ukrainian) lands. In fact it was a form of resistance to Moscowphilia and politics, although this author himself was not fully aware of. H. Kupchanko's mistakes, however, reflected the general natural difficulties in the development of national self-consciousness, and without them there would be no advancement as such.

The source base of the work was all available corpus of memoirs, biographical, scholarly, popular science, literature and fiction material relating to the subject, including the relevant archival documents.

Keywords: *Hryhoriy Kupchanko, Bukovyna, Rus, language, Moscowphilia, apostasy, scholarly and educational activity, ideological and moral disorder.*

Постановка проблеми і її значення. Про Григорія Купчанка (1849–1902), українського етнографа й фольклориста, письменника, громадсько-культурного та політичного діяча, народженого на Буковині і пов'язаного з нею багатьма життєвими нитками, (дарма що спочив у Відні, де й розгорталась значна частка його історії), я думала віддавна, збираючи потроху матеріали в архівах та книжних джерелах. Власне, думка про те, що це – також *мій автор*, з'явилась при зустрічі з віршами Г. Купчанка, твореними на чужині і сповненими, крім фольклорної поетики, ще й глибоко персональної, особистісної зажури, якій не знайдеш іншого імені, як ностальгія. Чим більше читалось і думалось, тим більше видавалося завчасним припасоване до цього чоловіка тавро москвофіла (читай: зрадника, запроданця). З огляду на той же проникливий тон віршів навіть етимологічне письмо Г. Купчанка почало здаватися не таким холодним, тим паче, що і в працях з етнології, авторській публіцистиці, зверненій до простолюду, навіть воно, таке письмо, не касувало українського змісту сказаного.

Іншими словами, наукова, а може, й просто людська інтуїція чимраз настійливіше підказували мені, що то була драма, може, й ціла трагедія, що розпочалась ще за життя Г. Купчанка і яка, здається, теж укоротила йому вік, яка відлунує в часі й нашому, здається, більше, ніж колись.

Аналіз останніх публікацій. Про те, що це так – що сьогочасний «руській мір» «полює» і за Г. Купчанком, точніше – трактує його постать як «упольовану», я пересвідчилась, як тільки-но рука потягнулась до інтернет-джерел. У пропонованому реєстрі знайшлося чимало «купчанківського» матеріалу з ненової риторики негідного сусіда. «Русский патриот с Буковины», «принадлежавший к русскому направлению», «пламенный русский патриот», «наш русский соотечественник», – так безцеремонно – як свого – представляли його чужинці. Матеріали про Г. Купчанка, зрозуміло якого штибу, виявились навіть у рубриці «Россия. История и язык России», де цей репрезентант елітарного прошарку буковинського суспільства фігурує в одному ряду з різного роду московитами, в т. ч. із сумнозвісним фаворитом Катерини II Григорієм Потьомкіним.

Мусимо визнати, що в нас і досі не перевелась традиція упередженого ставлення до явищ, осіб, текстів, ідейно та психологічно складних, суперечливих, неоднозначних; про них навіть тепер коли й говоримо, то можемо не зачіпати глибини, обминати гострі кути й так потрапляти в кути глухі. Євген Сверстюк свого часу тонко зауважив, що радянська наука писала біографії ніби з обов'язку показати придатність до державної служби своїх героїв¹. Про Г. Купчанка як персону «непридатну» до такої служби волиємо й нині радше відбуватись побіжними згадками, разом з тим періодично актуалізувати «вирвані» сторінки наукової спадщини, дарма що вся вона є наслідком сприйняття дійсності й осягнення істини з боку живої людини, конкретного автора!

У підсумку в українському науковому просторі ця спадщина принагідно та й спеціально обговорюється в різних контекстах (історичному, фольклористичному, етнологічному) із закономірно різним ступенем заглиблення у складний матеріал: від скупієї конкретики довідкових видань, окремих статей більше емпіричного плану (авторства Г. Сінченка, О. Кожолянка, Г. Кожолянка, В. Костика), глибшого розгляду в монографічних студіях (як-от у книгах О. Добржанського «Національний

рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.», 1999; М. Дмитренко «Українська фольклористика II пол. ХІХ ст.: школи, постаті, проблеми», 2004). Найгрунтовнішою роботою про Г. Купчанка як науковця видається розвідка сучасної австрійської україністки, уродженки Чернівців В. Грябан².

Між тим Г. Купчанкові вже його сучасники інкримінували роль ідейного натхненника москвофільського руху на Буковині. А позаяк москвофільство і в ХІХ ст. багатьма сприймалось як явище всуціль вороже, тож звинувачення переходило на інші дотичні до Г. Купчанка площини, котрі вже тоді набували негативних конотацій: «російський наймит», «майстерний ловець селян» (Омелян Попович), представник «міжнародного шпіонажу» (І. Франко), «політичний авантюрист», а літературна творчість його – «дрантя» (В. Гнатюк). Оцінки ці (без зважання на обставини, без заглиблення в суть) у різних варіаціях поширились на все ХХ століття, сам Г. Купчанко майже втратив у нашій національній свідомості свої живі контури, перетворившись в «умовність», вигідну... ворогові.

Тим часом сучасна українська історична наука (з участю польських дослідників) уже тривалий час трактує москвофільство набагато зваженіше, ніж колись, – як неоднотайне явище, що знало кілька орієнтацій (це старорусини, русофіли та москвофіли). Русофіли (серед них, мабуть, і місце Г. Купчанкові) орієнтувались не на Росію як політичну силу, а на панруські мовні простори, російську культуру; загалом це «складне суспільно-політичне та інтелектуально-духовне явище, до певної міри закономірний етап в українському націотворчому процесі»³. Скажімо, дослідники галицького русофільства вважають цей рух «результатом швидше внутрішніх особливостей розвитку українського суспільства. Його аж ніяк не можна пояснювати тільки зовнішніми причинами – “російськими грошима”, які надходили на підтримку течії, чи москвофільською пропагандою російського уряду і його представників. Ці чинники відігравали мінімальну роль і мусять бути віднесені до ряду причин другорядних»⁴. Подібні міркування застосовні і до «буковинського» та «закарпатського» варіантів руху, ускладненого суперництвом із неслов'янськими національними рухами; «тому тут довго зберігала романтичний ореол ідея слов'янської єдності»⁵. Власне, такі міркування ще більше мотивують до перегляду негативного реноме Г. Купчанка на тлі визнання його чималого внеску в розвиток української етнології та фольклористики.

Мета і завдання статті. Свого часу філософ Х. Ортега-і-Гассет порадив дослідникові Гете скористатись «зворотною» оптикою і побачити Гете зсередини – «зсередини його життя, або його драми»⁶. Залишаючи питання про політичну діяльність Г. Купчанка для фахівців, хоч і усвідомлюючи неможливість не бачити її присутності, скажімо, в публіцистиці цього автора та й у загальній його історії, спробуємо «ізсередини» перепрочитати це життя, конкретний вияв перекинництва, заодно з'ясувавши принципове – міру, обсяг відступництва цієї людини, його взаємозв'язок із зовнішніми факторами, об'єктивними обставинами, котрі впливали на формування суперечливих поглядів Г. Купчанка та різні лінії поведінки. Важливо також відчути, наскільки можна, суб'єктивне – складні особистісно-психологічні стани, які довелось звідати цій неординарній постаті, тим паче, що вони мусили знайти «вихід» у письмових джерелах. Виявляється, ними є не тільки прямі літературно-художні зізнання самого Г. Купчанка, на які, між іншим, ніколи не поширювалась дослідницька увага, але й проукраїнська спрямованість багатьох його інших писань.

Одне слово, саме в такому ключі (застосовуючи «зворотну» оптику) хочеться потрактувати й Г. Купчанка навіть за порівняно обмеженої кількості його автозізнань. Ними мусили би бути щоденники, листи, записні книжки, мемуари; щось із цього переліку, може, є у віденських архівах. Наразі ж у нашому розпорядженні лише рукописний автобіографічний матеріал ученого, датований 21 березня 1889 року, – як відповідь на анкету бібліографа І. Левицького⁷, різного роду автобіографічні зауваги в публіцистичних виступах Г. Купчанка, його окремі листи, праці з етнології та фольклористики, літературно-художні тексти, деякі числа рідкісних часописів, виданих, зокрема, у Відні і збережені в українських книгосховищах. Малувато, щоб зрозуміти повністю, але достатньо, щоб скласти уявлення про нашого, таки нашого, українського діяча та його досвід. Інакше матиме ще одне втілення «методологічний гандж, коли критика, виснування негативних резюме відбуваються на тлі недовивчення, недоусвідомлення, а то й нехтування позитивного досвіду»⁸.

Тільки в такому разі – якщо заглиблюватись у суперечливості й пояснювати їх – можливе наше порозуміння зі складним минулим та недопущення подібних промахів у майбутньому.

1. Раннє біографічне, або До походження суперечливостей

Історія Григорія Купчанка започаткувалась 27 липня 1849 року в селі Берегомет-над-Прутом, що на Північній Буковині, на Кіцманщині. В озаглавлених німецькою та румунською графах відповідної метричної книги⁹ повідомляється і про хрещення дитини (29 липня), вказуються імена батьків (Іоанн та Анна), хресних (Ольга Довганюк і Василій Кудринський), повитухи (Анна Мажар), священника, який хрестив (Константин Козак). Буковина як найбільш поліетнічна тоді територія Австрійської монархії частково оприсутнена вже в цьому документі, його мовній специфіці, попри те, що Кіцманщина, за свідченням авторитетного сучасника та й не тільки його, вважалась територією, де люд таки зберіг «всі етнічні прикмети українського племені»¹⁰.

Втім, родовід ученого, соціально-психологічна його спадщина сягають (принаймні по батьковій лінії) дальших, небуковинських теренів; у згаданому автобіографічному матеріалі, що призначався для І. Левицького, Г. Купчанко повідомляє: батьки діда Іллі «переселились в Буковину из соседней России, где они носили фамилию “Купченко” и занимались преимущественно торговлею скотомъ. Отъ этого занятія (куповать) они и получили название “Купченко”, “омужиченное” въ Буковине на “Купчанко”»¹¹. Йдеться вочевидь про підросійську Україну, з якої багато хто тікав на Буковину в пошуках кращої долі, а може, й про суто російську ідентичність осіб, як бачиться, не з простих, бо комерційного «фаху». Мати Г. Купчанка також із Кіцманщини, села Ошихліби, з роду Друцулів; «румунська / волоська» генеза цього прізвища безсумнівна. У праці «*Moldova în epoca feudalismului*»¹² в перелікові селян, які платили бир у с. Ошихліби, фігурують імена Ivan Druțul та його син Vasile Druțul (цією інформацією та деякою іншою завдячуємо професорові, завідувачеві кафедри етнології Чернівецького університету імені Ю. Федьковича М. Чучкові), що дозволяє припускати відповідне (чи змішане) походження його носіїв.

Історична доля цих людей уже до певної міри «працювала» на їх суперечливу й не завжди на користь руського, тобто українського, національну самоідентифікацію. Син-учений пізніше згадуватиме, як його дуже порядний, чесний, побожний і розумний батько, цей бідний неосвічений хлібороб казав дітям: «наша православна руска вѣра называється “волошкою вѣрою”, а ми, рускі въ Буковине, называемся волохами»¹³. Стан такої сумної невідпорності, національної піддатливості (бо ж ідеться про мову та віру як «знаки нації») був абсолютно тотожний тому, який демонстрував у їхньому Берегометі навіть учитель початкової школи Василій Щербановський. «Сей родовитый русинъ и довольно просвещенный человекъ называл себя и насъ “волохами” и нашу вѣру “волошкою”»¹⁴, – напише згодом Г. Купчанко. Заохочені горе-наставником діти так підсвідомо прагнули «науки румунської», що ходили по неї ще й до одного мужика з їхнього села, який раніше довго служив у Молдавії і навчився там румунської. У своїх публіцистичних виступах цей автор не раз повертатиметься й іншими згадками до свідчень послідовної румунізації, що відбувалась на Буковині й неймовірно ускладнювала націотворчі процеси, чи не кожного ставлячи перед проблемою вибору.

Примітно, що мемуарист відверто назвав себе, тодішнього, перекинчиком¹⁵, натякнувши на об'єктивності власного ще тільки ледь-ледь тоді звідуваного ідейного та морально-етичного розладу. Насправді це був початок тяжких і суперечливих вражень від спілкування зі світом, який манив до себе поки що можливістю відкриття книжних премудростей і обіцяв благо в єдності тільки з ними. У передмові до науково-популярної праці про Буковину та її мешканців Г. Купчанко зізнався, як їхній сільський священник у церкві колись дав йому, п'ятирічному, разом з булкою маленьку книжечку з образками і порадив вчитися за нею читати: «А коли научишся, то будеш ѣсти булки»¹⁶. Сучасник Г. Купчанка в не позбавленій пафосу статті про нього так описав загальнішу ситуацію: «Родичі нашого Григорія були то бѣдні хлѣборобы и въ поту чола живилися, а въ горю ихъ найбільша потѣха була имъ съ малого Григорія, що ѳтдали до школи, и коли прійшоль додому, то хваталь псалтирь або часословъ и читаль, и выпѣвоваль всякі пѣсни, що родичей дуже зачаровало, и не ѳтрадою було имъ Григорія до висшихъ шкѳль высылати»¹⁷.

Забігаючи наперед, відзначимо, що гедоністичне, утилітарне, «споживче» ставлення до життя (життя заради булок...) аж ніяк не характеризуватиме Г. Купчанка, радше все буде навпаки, як іще тривалий час не вникатиме він, юний, в обставини національно-мовного порядку, з огляду на авторитет старших вони, ці обставини, могли ще прийматись як даність.

А. Кобилянський у 1861 році за сприяння таких, як він сам, молодих патріотів видає в Чернівцях гострополемічну антимосквофільську брошуру «Слово на слово до редактора “Слова”» з віршами Ю. Федьковича – книжку, де фактично кодифікувалась національна мова переважної більшості буковинців. Тоді як наступного 1862 року, прийшовши до 4-го класу православної чоловічої народної школи Чернівців після 3-х класів початкової школи в Берегометі, Г. Купчанко між руською та волоською обирає другу. Вчитель волоської мови у цій школі Микола Ієремієвич (попри своє руське прізвище й, мабуть, таке ж походження) настільки ревно прилучав дітлахів до чужої мови, що тягнув їх за вуха догори, коли ті «не вміли по-волоськи». На наступному щаблі свого учнівського поступу (у 3-му класі т. зв. 8-класної «латинської» школи Чернівців – державної цісарсько-королівської гімназії) Г. Купчанко починає відвідувати, крім занять волоської мови, ще й уроки руської. Сталося це під впливом нового вчителя Івана Глібовицького, який прийшов до них зі Станіслава й присоромив цю зволющену братію, думається, чи не найбільше вразивши Г. Купчанка («я стояв як громом поразений»¹⁸). Проте, осміяний товаришами, в 4-му класі хлопець знов на якийсь час переходить на румунську і навіть Закон Божий вчить цією мовою. Ще один горе-вчитель, руський православний священник Михайло Калиновський, перекинувшись на Калинеску, вищими балами оцінює тих, хто бодай кепсько, але розмовляв волоською, тим самим заохочуючи юних русинів «до волощення самих себе».

Інакше кажучи, в близькому до Г. Купчанка живому і багатозначному соціокультурному контексті фігурували, а по суті змагалися дві мовні стихії, зумовлюючи принципові хитання й деформації у свідомості молодих людей, небезпечні для цього відповідального періоду психологічного становлення їхніх особистостей. Очевидною була явно подвійна тодішня самоідентифікація і Г. Купчанка, провідною ж поки що виступала ідентифікація себе з експансіоністською культурою, а не з питомою, простонародною спільнотою та всім, що її стосувалось. Ідеться насамперед про руську мову батьків, усього простолюду, мову тих пісень, які затямлювались у свідомості, та не мислились іще як сила, дарма що вони, пісні, вже формували художньо-естетичну свідомість вразливого реципієнта.

У тому ж 4-му гімназійному класі Г. Купчанко завдяки І. Глібовицькому, якого явно ідеалізувалось (О. Попович у праці «Відродження Буковини», згадуючи своє навчання в Чернівецькій гімназії, відгукується про І. Глібовицького абсолютно інакше, ніж Г. Купчанко, – як про кепського вчителя й «кацапа-неробу»¹⁹), таки відмовляється від свого інтересу до волоського й тепер назавжди робить поворот в інший бік. «От того часу я до сей минуты остался вѣрнымъ моему родному, над всі языки світа найдорожшому, наймиліїшому и найкрасшому русскому языку»²⁰, – запевнив він в автобіографічних матеріалах. Це була вірність у визначеному І. Глібовицьким «форматі», який ніби й був опозиційним до волоського, проте орієнтувався не на питому мовну стихію, а, як Г. Купчанко висловиться пізніше, на «чистый, управильненый, образованный славянорусский языкъ»²¹. Зважмо й на застосовані вище українізми; Г. Купчанко вдавався до їх використання і в епістолярії та публіцистиці, і то за особливої нагоди – коли мовив про питоме, сокровенне; тоді зміст і форма закономірно творять між собою єдність. Повне ж послугування рідною мовою (та хай і етимологічним правописом) засвідчене хіба в ранніх публікаціях, фольклористичних записах і суто художній творчості.

С. Смаль-Стоцький, пізніше аналізуючи тодішню мовну ситуацію у краї, матиме рацію, припустивши: «чим менше хто обізнаний був з церковщиною і чим менше вглублявся в “книжну” мову руську, чим менше хто був “ученим філологом руським”, тим певнійше уважав народну руську мову за джерело письменної руської мови і тим краще писав по-руськи; шкільна наука з її теоріями довгий час псувала у нас мову письменну»²². Суперечливість провідної мовної компетенції Г. Купчанка (і це на тлі глибокого відчуження ним мови рідної, живої, володіння й послугування в житті також кількома іншими мовами – крім німецької, румунської, російської, ще й, мабуть, польської та англійської), мабуть, справді мала те ж походження, хоч була закорінена і в якихось психологічних глибинах індивідуальності самого мовця.

Поступовий перехід учителя І. Глібовицького та його однодумців-русофілів на особливу мову, схожу на «єрзаніє грифелемъ по стеклу» (тобто книжну, близьку до церковно-слов'янської та до мови московитів), вочевидь спонукав надміру довірливого Г. Купчанка й собі пристати до їхнього гурту й більше триматись уже його, тим паче, що старорусини й русофіли домінували в

тогочасному українському громадському русі. Фактично справджувалась теза А. Шопенгауера про те, що самостійність суджень – привілей небагатьох; рештою керує авторитет і приклад.

Загалом зустріч із І. Глібовицьким, фігурою, як згадують, впливовою, мала, міркуємо, вирішальне значення для всього подальшого життя майбутнього вченого-етнолога. «Сь нами, со своїми учениками, онъ обходился такъ, якъ обходится добрый отецъ со своїми рѳдними детьми», – підкреслив автор у згадуваній анкеті, додавши: «Мене, яко бѳдного мужицкого сына и яко одного из наилучших учеников, онъ дуже любилъ и дуже часто менѳ помагалъ, и то словомъ и дѳломъ»²³. Допомога словом полягала, мабуть, і в тому, що І. Глібовицький справді підтримав і схвалив інтелектуально-творчі зусилля Г. Купчанка, першим звернув увагу цього свого учня на унікальний етнокультурний масив і потребу його фіксації та вивчення. Тож не дивно, що в 1870 році в ч. 10, 11, 13-16 редакційної І. Глібовицьким першої україномовної газети краю «Буковинська Зоря» побачила світ дебютна праця молодого автора, 8-класника гімназії, під багатообіцяючою назвою «Изь сборника буковинскихъ простонародныхъ пѳсенъ, сказокъ, повѳстей, пословиць, суевѳрій и пр. Григорія Купчанки. Весѳлье русское на Буковынѳ».

Стосовно ж допомоги з боку І. Глібовицького ділом, то вона, думається, мала й фінансовий «еквівалент» і йшла чи не з т. зв. «пасобій», якими російський консул у Чернівцях заохочував своїх буковинських симпатиків. Інакше – не маючи «пасобій» і певності в їх майбутньому постійному отриманні – чи зважився б Г. Купчанко, людина з твердим селянським розумом, після закінчення гімназії податись до Віденського університету – одного з найпрестижніших у світі?! За спостереженням С. Пахолківа, автора монографії «Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації», «для більшості українських батьків оплачувати студії у Львові було легше, аніж освіту і проживання у Відні»²⁴.

Г. Купчанка, схоже, приваблювала столиця монархії, і він мав право на такий інтерес. А от можливості...

2. Питання матеріальної (не)спроможності

Про те, чи узгоджувалось згадане прагнення сина з фінансовою спроможністю його родичів, свідчень не маємо, хоч принагідні публічні твердження самого Г. Купчанка про їхню бідність на тлі скромного, та все ж віденського буття його самого насторожують. Один із малюнків, якими ілюстровано етнографічний матеріал із буковинського терену²⁵, подає небагату, але й небідну на вигляд родинну садибу Купчанків. На фото, яке у згаданій книзі унаочнює одяг жителів Кіцманщини (подолян), Купчанки (у складі матері, трьох братів, усі статечні, їхньої сестри і її маленької донечки)²⁶ так само виглядають небідно, хоч іноді селяни, спеціально стаючи до фотографії, могли визичити одяг у когось іншого. Втім, ця родина, думається, була вбраною у власну одіж: газ. «Русска правда» (1888, № 1, с. 6) подала навіть портрет наймолодшого з синів Івана Купчанка Онуфрія, удостоєного нагороди (двох кілець) від самого імператора Франца Йосифа – як подяки за пожертвування буковинських костюмів. Зазначимо, молоді Купчанки вочевидь так і залишилась мешкати в селі і хтозна чи здобули освіту, більшу за початкову, хоч разом з тим у списку учнів VII гімназійного класу, крім імені «Kupczanko Gregor», значиться також «Kupczanko Michael»²⁷.

Глава сімейства мусив вважатись у Берегометі людиною авторитетною, якщо в метричній книзі, котра фіксує новонароджених, його ім'я часто фігурує в перелікові хресних батьків. Відомо, що Онуфрій Купчанко перебував радником Берегомета-над-Прутом, очільником сільської читальні, яку заклав брат Григорій. Двоє молодих чоловіків, котрі на світліні, – з військовими медалями – хтозна, чи не за заслуги у військових кампаніях 1859-го і / чи 1866 років за участю монархії.

Багатодітна родина (Григорій був четвертим сином) закономірно звідувала й інші випробування, котрі судились загалом. Мовлячи пізніше про голодний для Буковини 1865 рік, Г. Купчанко згадував, як його батько возив до млина молоти сухі кукурудзяні качани, а мама «мѳшала до той деревяной, твердой, безвкусной полови изъ качанов потрохи кукурузяной або ячменной муки и пекла нам, голоднымъ дѳтимъ, хлѳбъ, котрый булъ больше подобный до камня або до глины, як до дару Божого...» і як «одного тиждня въ бѳдной нашої мужицкой хатѳ лежали четыре мертвци»²⁸. Привертають увагу й інші емоційні зізнання Г. Купчанка – може, й справді, як вважає В. Грябан, стилізовані розповіді, які носять інструментальний і суперечливий характер. Так, в одній із них

ідеться про матір, яка, мовляв, щодня за 3 км носила йому пішки до міста муку, хліб, боби, «якщо вона зимою стояла передо мною босиком і со слезами на очах говорила мені: «Учись, синку, щоб не стати таким бідним, як ми»²⁹. Тож логічним виглядає (з огляду на навчання сина в самому Відні) оклик – та без відповіді – тієї ж В. Грябан, як могла спромогтись на згадану розкіш сім'я, члени якої навіть узимку не могли дозволити собі носити взуття³⁰. Суперечливість подібних переказів видає, приміром, те, що відстань між Берегометом та Чернівцями не 3 км, а цілих 25; та й чи такою вже нагальною була потреба для цих людей щодня торувати далекий шлях, адже принесеного могло вистачати й надовше.

Схоже, автор (як біографічна особа), вдаючись до суто особистісних згадок у публіцистичних і навіть деяких науково-популярних працях, орієнтувався на певний тип читача, тож заради нього й творив образ свого «двійника». Проте художня фізіономія останнього не була тотожна реальному прототипові. Постати перед читачем-простолоудином в іпостасі бідної, оскарженої людини означало майже порівнятися з ним, легше переконати й завоювати симпатію. Численні подібні прийоми вже знала українська та світова література. Г. Купчанко теж, як бачимо, вдавався до згущення фарб у суб'єктивній картині свого минулого (воно було йому дуже дороге...), що, однак, зовсім не означало потенційної спроможності великої купчанківської сім'ї, працюючої, дбайливої, проте, найімовірніше, середніх статків повністю чи бодай частково забезпечувати його у Відні. Та й чи зважився б він сам на таку тривалу допомогу?

Стосовно ж плати за навчання в гімназії, то можна було припустити, що хлопець у разі бездоганних успіхів міг щороку отримувати й державну субсидію; відомо, що, навчаючись 1870 р. у VIII класі, він справді отримував її з Релігійного фонду³¹. До речі, так це було, скажімо, і в іншого вихованця закладу К.-Е. Францога, пізніше відомого австрійського письменника, який, до слова, після Чернівців так само вступив на правничі студії до Відня. Те, що К.-Е. Француз заробляв у Чернівцях на життя й приватними уроками, дозволяє думати, що з такої можливості міг користатися й Г. Купчанко; життя саме змушує людей бути при потребі підприємливими, тим паче, що наразі на це могли працювати й відповідні гени.

Наприкінці ж чернівецьких студій хлопець, обмірковуючи питання про своє майбутнє, його матеріальне забезпечення, мав постати перед дилемою, і то вже не самого ідейного штибу, бо вона, дилема, не визнавала компромісів, а передбачала більшу, ніж раніше, втрату свободи й неспроможність здобути те, що психологи називають функціональною незалежністю. У цій втраті, на яку скоріше за все довелося зважитись (і на яку, здавалось, було своє виправдання, яку він, може, й не усвідомив до кінця, а тільки як щось тимчасове), – лежало джерело внутрішньо-особистісних конфліктів та криз, роздвоєння цієї природи, завше ускладненої в людей творчих, вразливих, притім мислячих та діяльних, до того ж, як тут, зорієнтованих одразу на цілу систему самостійних соціокультурницьких ролей, які довелося виконувати. Для Буковини, тамтешнього українства, в умовах національно й політично підневільних, без своїх інституцій така позиція була новою; інтелігенції, яка щойно народжувалась із селянства, духовенства і дрібного панства, непросто було знайти шляхи, засоби для власної самореалізації, і в цьому полягала проблематичність її становища та й розвитку. Думається, в нашій частій матеріальній неспроможності так само ховався один із коренів національного ренегатства.

3. Відень: час розкидання каміння і час його збирання

Історія життя Г. Купчанка у Відні (а це від 1870 р. і фактично до смерті в 1902 р., з епізодичними виїздами звідси) – історія з багатьма невідомими, іноді схожа на трилер, чи гостросюжетний детектив, чи на глибоку драму. Водночас це історія значних успіхів і не менших страждань, чергова ілюстрація того, що стається з людиною, коли вона підпадає під вплив тих, хто чужий тобі і твоєму народові. Ідейно рекрутувавши в бік Московії, Г. Купчанко так і не спромігся розірвати пуповину свого зв'язку з усім рідним, українським, більше того, може, й сам того не усвідомлюючи як слід, він завзято працював на її зміцнення. Тож подумки пройдемо цим складним шляхом, шкода, що він із багатьма невідомими.

Записавши у відповіді на анкету І. Левицького дані про своє навчання на юридичному та філософському факультетах Віденського університету, Г. Купчанко не уточнив, чи пройшов їх повні

курси, чи перевівся з одного факультету на інший. Припускаємо друге, адже судочинство при всій своїй соціальній престижності вабило буковинця, мабуть, менше. Це були найпопулярніші світські напрями навчання тодішньої нашої молоді у Відні, попри те, що її частка складала лишень 3 % від тих, хто навчався у столиці, хоч чисельність українців у монархії була значно вищою – 13 % від усього населення. Із лекторів Г. Купчанкові, певно, найбільше запам'ятався Фр. Кс. Міклошич, якщо в анкеті він згадав знаменитого професора-славіста³². Разом з тим стриманість у повідомленні дає підстави припускати, що цей студент з огляду на свою русофільську «заангажованість» хтозна чи прийняв переконання свого нового вчителя про самостійність руської (української) мови, якщо мав сумнів щодо цього в реальному житті.

Схоже, Г. Купчанко зі своїм молодечим максималізмом спробував уже від початку свого віденського буття (тобто від 1870 р.) працювати в науці одразу в кількох напрямках, і всі вони, підкреслимо, так чи інакше пов'язувалися з Україною. Його приваблює етнологія, фольклористика, народна міфологія Буковини й інших наших територій, на розвиток цих інтересів міг уплинути й інтерес до них західноєвропейських дослідників. Заради цього налагоджуються зв'язки з Південно-Західним (Київським) відділом Російського імператорського географічного товариства, і вже в 1875 р. в Києві окремою книжкою виходять ініційовані відділом і виконані за його програмою «Некоторые историко-географические сведения о Буковине», фактично перша в етнології україномовна праця про цей регіон. Разом з тим автор спирається на численні дослідження своїх українських і неукраїнських попередників (І. Мартиновича, який на підставі літописних документів доводив автохтонність українського населення Північної Буковини, П. І. Шафарика, К. Р. фон Шмедеса, Ф. А. Вікенгаузера, А. де Симашковича, А. Петрушевича, Т. Бендели). Відзначення її золотою медаллю Товариства й гонораром, співучасть О. Лоначевського, дійсного члена Товариства, в систематизації унікального пісенного матеріалу мусили стимулювати дослідника до дальшої праці, не кажучи, що давати відчуття задоволення, адже йшлося про Батьківщину. Про неї – й інші етнологічні та фольклористичні матеріали молодого вченого («Народныи звичаи и обряды буковинско-русского народа: 1) Коляды, 2) Похороны», «Нравы, обычаи, загадки, суеверия, пословицы и прч. буковинско-русского народа», «Народные обычаи, обряды и песни в Буковине русского народа», «Письмо, посвященное делам школь народных, господарству, промыслу, торговле» й ін.), які друкуються у львівських, чернівецьких, московських виданнях і так само привертають до себе увагу.

Закриття Відділу в 1876 р. «за українське скерування роботи»³³, перенесення його діяльності виключно до Санкт-Петербурга спонукали й Г. Купчанка з його русофільськими симпатіями ще й тому переорієнтувати увагу на російський терен. Надаючи ж усій своїй подальшій праці науково-просвітницького спрямування, дослідник, гадаємо, керувався завданнями цієї громадської організації, хоч тут міг зіграти свою роль і широкий просвітницький рух на західноукраїнських землях, спрямований на культурно-науковий розвиток народу.

Водночас Г. Купчанко береться у Відні до громадської діяльності й засновує (чи не за рекомендацією своїх «зверхників» і чи не на протигагу створеній у 1868 р. студентській українофільській «Січі» галичан) молодіжне товариство під значущою назвою «Буковина», що об'єднало тих його краян, які теж студіювали науку в столиці імперії та мислили себе русофілами. Як стверджує дослідник, ці люди «мали переважно нечіткі уявлення про реальну ситуацію в Росії, їхні проросійські настрої були викликані передовсім прагненням за будь-яку ціну відмежуватися від поляків»³⁴. Видана в 1874 році перша спільна книжечка цього гурту «Голосъ до русского Народа» вмістила й кілька сповнених любові до Буковини та її людності віршів і статей самого Г. Купчанка. Активне використання цим автором і його приятелями рядків із Кобзаря могло означати, що він, Шевченко, мислився для них зразком, літературною традицією, його творчість зналась і, схоже, надихала, як надихав фольклор. Чи не тому в поезії з «Голосу...» майже відсутній декоративний бік життя, натомість панує стан духовної нудьги, інакший за той, що наповнював західноєвропейські романтичні писання. Це були монологи не русофілів як щасливих рекрутантив до чужої нації, а таки русинів, може, трохи розгублених, котрі інтуїтивно зрозуміли неузгодженість своєї долі із суспільною реальністю, але змінити щось чи не наважувались, чи не могли.

Втім, як свідчить анкета, запропонована І. Левицьким, уже з 1870 р. (ця зазначена в автобіографії дата видається нам помилковою, адже в 1870 р. Г. Купчанко тільки прибув до Відня на університетські

студії; його ж військова служба могла мати місце аж у середині чи другій половині 1870-х). Г. Купчанко – на добровільній військовій службі в австро-угорській армії у статусі «вольноопределяющегося»³⁵. Йдеться про особливий, привілейований спосіб несення служби, своєрідність якого полягала в тому, що такий військовий утримувався за власний кошт, перебував в окремих підрозділах, після 1-го року служби мав добрі перспективи кар'єрного росту або ж звільнявся в запас. Скільки прослужив Г. Купчанко в армії, невідомо – може, й небагато. Важливіше, з якою метою він, скоріше за все, німецький здоров'ям, подався туди. Чи не пов'язувалось це якимось із політичною діяльністю Г. Купчанка-русофіла? А може, ним покерувало властиве молодості романтичне бажання військової слави, потреба і в такому самовираженні, апробації своїх життєвих можливостей? Зрештою, це міг бути й намір розв'язати латентний (прихований) внутрішній конфлікт, що назрівав, як ракова пухлина.

Під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Г. Купчанко – в якості австрійського військового кореспондента в російському таборі. Ця сторінка життя – теж своєрідна *tabula rasa*; щоб її пізнати, варто було б заглибитись у першоджерела, звернутись до тодішніх австрійських газет, де мали би бути й такі матеріали Купчанкового авторства. Ясно одне: в умовах нестабільного світу модель освіченої людини стрімко змінювалась, Г. Купчанко зі своєю здатністю на імпульсивні вчинки й глибоким реагуванням на події, вимоги часу обрав не споглядальний, не індиферентний, а діяльний стиль життя.

Не зовсім зрозумілими є також причини пізніших мандрів цього діяча в 1881–1882 роках майже всією Європою (Німеччиною, Бельгією, Швейцарією, Англією, Францією). В. Гнатюк у некролозі на смерть Г. Купчанка пов'язує їх із гучним судовим процесом, що відбувся у Львові проти Ольги Грабар та її товаришів-русофілів, звинувачених за державну зраду («Купчанко, що знався зі всіма обжалуваними, винісся тоді «заблагочасно» до Лондону і не вернувся скорше, аж процес скінчився»³⁶). Але ж о цій самій порі К. -Е. Француз теж у якості кореспондента віденської газети подорожував країнами Європи, тож чому не могла така ж місія випасти і Г. Купчанкові? І чи не з мандрівного способу життя автора, його беззаперечної поваги до австрійської цивілізації та прагнення ознайомити з її визначними історичними місцями й русинів пізніша підготовка ним «Русского путеводителя по Вѣнѣ и Австро-Венгрии» (1889).

Як би там не було, переконані, що на Європу, тамтешнє етнокультурне різноманіття дивився Г. Купчанко-вчений, добрий знавець рідного етнокультурного середовища; дрібниці, деталі, непомітні для звичайної людини, западали в душу, а Буковина тепер, мабуть, здавалась іще принаднішою, якщо пізніше матимемо такий результативний сплеск етнографічної активності саме на полі дослідження краю та його сусідніх українських регіонів.

Між тим втягненість у численні політичні інтриги (у цьому запевняють історики, зокрема О. Добржанський), щораз глибше усвідомлювана катастрофічність власного становища спонукають буковинця на чужині шукати рятівного паска, шляху бодай психологічного повернення додому, тобто у світ, де він був щасливий. Інакше чого б тоді він, іще без досвіду редакторсько-видавничої праці і власного батьківства, заходився в Лондоні біля україномовного дитячого ілюстрованого щомісячника «Звѣзда» (вийшло всього два числа), який разом із пізнішим (1897 року) купчанківським виданням «Вѣночокъ для русскихъ дѣточокъ» (виходило вже у Відні) започаткує історію української дитячої періодики зарубіжжя. У першому ж числі «Звѣзди», що побачив світ у квітні 1882 р., публікувались, крім художніх, суто дитячі науково-пізнавальні матеріали («Задача шахматная», «Задача математическая», «Знакосклад», «Слогосклад», «Числосклад», «Шарада»). Поряд із кількома віршами Т. Шевченка, перекладами з німецької та італійської (думається, їх здійснив сам Г. Купчанко, бо він також пробував свої сили на цьому полі) в журналі було вперше оприлюднено роман К.-Е. Францоza «Борьба за правду», відомий пізніше як «Борьба за право», «За правду», так званий «роман виховання», де, між іншим, ідеться про боротьбу нас, українців, проти польського та австрійського поневолення, акцентується на нашій історичній, культурній та мовній самодостатності. Чи не тому цей часопис передчасно припинив існування, що його курс не узгоджувався з русофільською доктриною, чи не була це квола спроба Г. Купчанка ще й вирватися з лабет Московії і чужини як такої.

Рятівним паском знов ставала література, і в Лондоні на папір лягають проникливі строфи українською, що видають оту саму ностальгію, про яку згадувалось на початку:

Ахъ, лѣта вы молодїи! годѣ васъ забути,
Тяжко, важко сердце плаче, гѣрко без васъ бути!
Пїшли съ вами, минулися краса, счастье, доля,
Лишилися старї лѣта, горе и недоля...

Якъ же бы васъ упросити, якъ же умолити?
Завернися, молодосте, тяжело-бо мнѣ жити!
Ахъ, пѣшла ты, минулася, поплыла съ водою,
Нѣякъ тебе завернути, молодосте моя!..³⁷

Смутки, тихі жалі вивідавав «двійник» 33-річного Г. Купчанка, ідентифікуючи себе одразу зі старістю, поезія, ця наразі напівфольклорна форма творчості, схоже, стала для автора світом інобуття його душі. Поряд із віршем «Лїта молодїї...» Г. Савчук у газеті «Селянин» (виходила в Чунькові на Буковині) вмістив ще один твір свого колеги. Побудований за принципом антитези (рідний край – чужина), наближений до сирітських пісень, він, може, найпроникливіше з усього літературного, що дійшло до нас від Г. Купчанка, передає безвихідність становища ліричного героя, тепер зовсім рівного авторові:

Свѣтъ прекрасный, мило жити,
Що жъ менѣ по тому?!
Я далеко в чужинонѣцѣ
Отъ рѣдного дому...
Будь-куди пѣйду, подивлюсь –
Все не свой люди,
Кождый всяко розмовляеть,
По-русски не будетъ.
И не милї мнѣ тѣ люде,
Якъ тѣ в рѣднѣм краю;
Бо нїкто мя не спытаеть,
Якъ я тутъ ся маю.

.....
Ой тому я, сиротина,
Гѣрко нарѣкаю,
Що въ далекѣй чужинонѣцѣ
Вѣк свѣй проживаю.
Ой тому я, сиротина,
Нарѣкаю, тужу,
Що не дома, а въ чужинѣ
Другимъ людямъ служу...³⁸

Виходить, перебування в геополітичній і значною мірою духовній просторіні цивілізованої Європи («світі прекрасному»), не кажучи про русофільство, були все ж для Г. Купчанка тягарем, і він відверто звиряється в цьому у віршах. Їхня напружена емоційність, абсолютизація почуттів, більше емоційне сприйняття життя – ключ не тільки до розуміння психології автора, справжній документ, сам по собі цінний. Це була посвідка того, як творчість у представника бездержавного народу здобувала етнозберігаючу силу й відігравала не стільки естетичну функцію, але й функцію суспільно-політичну.

Вмістивши вірші разом зі своєю статтею, вказавши на їх лондонську адресу, редактор та видавець «Селянина» зазначив, що вже тоді «земляки нашого Григорія не могли порозумітися с ним»³⁹. Ця дуже прикра й насторожлива заувага – теж документ, вона проливає світло, з яких далеких пір (і фактично до кінця) тягнувся «шлейф» асиметричності комунікативного процесу між Г. Купчанком та його країнами. Конфлікт цей був непоодиноким (згадаймо Федьковичеві чи Франкові розлади стосунків із національною елітою). С. Смаль-Стоцький теж визнавав, що «між інтелігенцією не було злуки, не було єдності, а кожда одиниця жила сама для себе. Зібрати інтелігенцію черновецьку, загірті її думкою про спільність з народом, про обов'язки для народу – це, може, було ще навіть тяжше діло, як розбудити сам нарід»⁴⁰.

Стан цей гнітив, мабуть, і Г. Купчанка, якщо в його численних матеріалах, котрі він вміщував у редактованих часописах «Русска Правда» (1888–1892) та «Просвіщеніє» (1893–1902), маємо нарікання на незгоди між діячами громадсько-політичного руху на Буковині (вочевидь між народовцями та москвофілами), їхню роз'єднаність. Щодалі, тим емоційна тональність публікацій і самого Г. Купчанка стає різкішою, його матеріали – тенденційнішими, що справді засвідчувало не тільки втрачання автором душевної рівноваги, але й відчуття ним іще глибшої розбіжності у стосунках зі *своїми*. Відчуття це було, мабуть, більше суб'єктивним, свідченням внутрішньої розбалансованості (вона завжди коштує людині здоров'я) і хтозна чи мало значні підстави, якщо газета «Буковина», орган народовців, за самосвідченням Г. Купчанка, з самих початків свого існування підтримувала його («в 1885 р. хотіла навіть допомогти мені стати послом в Ріденської державної ради») ⁴¹, а, подаючи хроніку святкування 25-ліття творчої діяльності Ю. Федьковича (воно припало на липень 1886-го), вмістила вітальну телеграму й від Г. Купчанка, де той проникливо назвав ювіляра «братом первим и лучшим буковинско-руским поето-писателем» (див.: Буковина, 1886, ч. 13, с. 6).

Г. Купчанко ж не зрадив своїй простонародній аудиторії; за свідченням Т. Галіпа, він був «добрим знавцем народної мови і психіки буковинського селянина» ⁴². Його ж настійливі заклики «крѣпко держатися своего, рідного, русского, своей рідной русской народности, своей рідной русской православной вѣры, своего рідного русского языка, своего рідного русского письма, своих рідныхъ русскихъ обычаевъ и щиро любити при тѣмъ одні другихъ» ⁴³ (шкода, що засновані на головній ідеологемі русофілів про русинів як частину російського народу), й далі імпонували не зовсім тямущому в цих мовленнєвих тонкощах селянству, як імпонували йому, селянству, Купчанкові статті й ті періодичні видання чи популярні брошури на різноманітні теми (освіти, історії, релігії, етнології, здорового способу життя), котрі він споряджував у столиці і передавав на Буковину, як імпонували часті зустрічі з цим діячем (із «нашим Григорієм», за висловами селян) на рідній землі. Більше того, газети й журнали, до яких був причетним Г. Купчанко як журналіст, видавець, політик, «не тільки знайшли свого читача у всіх великих містах Центральної Європи і в багатьох селах на периферії Австро-Угорщини, але й досягли російської та української діаспори від Берліна через Париж і Лондон до Америки» ⁴⁴. Важливо, що цей автор також прагнув залучити до фольклористичної, етнологічної праці молоде покоління буковинців, і листовне спілкування його на цю тему, скажімо, з Є. Ярошинською – тому підтвердження ⁴⁵.

Отож, звідуючи й у Відні, «світі прекрасному», соціальну сензитивність, тобто підвищену чутливість, тривожність у сфері спілкування, та й на Буковині маючи небагато однодумців серед громадсько-культурних діячів, Г. Купчанко, здається, так само знаходив розраду саме в такій комунікації (як співпраці) найбільше із селянством, інших своїх реальних заходах щодо нього (організації читалень, позичкових, ошадничих кас тощо) і навіть намаганнях захищати інтереси буковинців на вищому рівні (йдеться про дві спроби стати депутатом до сойму й одну – до Імперської Ради – усі нещасливі). І це тоді, коли, за висловом І. Франка, «віддалення інтелігенції від народу, його життя й інтересів було повне». Та й сумнозвісна теза очільника галицьких москвофілів, за тим же І. Франком, «батька доктрини про єдність усього руського народу» Д. Зубрицького (що для простолюдина достатньо молитовника, катехизису і псалтиря) Г. Купчанком явно не приймалась, попри те, що в реєстрі написаного й виданого ним також були художні твори релігійної тематики.

Найбільше ж формою незгодин якраз можна вважати його газети, де вміщено чимало й пізнавальної, культурологічної інформації, незгоди – і в працях, розрахованих головно на селянство та й не тільки: «Короткій очеркъ истории народныхъ школъ въ Буковинѣ», «Памятная книжка. На пам'ять 100-лѣтняго юбилея 4-классной народной школы въ Коцманѣ» (обидві – Львів, 1880), «Памятная книжечка. Въ память чествованія девятисотлѣтняго крещенія русского народа», «Хто мы. Памятная книжечка в честь девятисотлѣтняго русского народа» (обидві – Відень, 1888), «Русский народ», «Горилка, Або як вилечитись отъ пьянства» (обидві – Відень, 1889), «Холера. Що то есть холера, якъ можно охоронити себе отъ холеры и якъ можно вылечитись отъ холеры» (Відень, 1892), «Наша Родина» (Відень, 1897) та ін. Абстинентські мотиви, закономірні в літературі популярній, єднались, як бачимо навіть за назвами, з тими, що розширювали світогляд українського читача, давали поради правничого характеру, вміщували матеріали на суспільно-політичну тематику, порушували проблеми ідентичності, культурної пам'яті, навіть життя інших етносів світу (зокрема

китайців, народів Кавказу), і це для маси як психологічної реальності, котра мусила себе розвивати й національно самоусвідомлювати, було важливим.

З іншого боку, самому займаючи суперечливу ідейну позицію, Г. Купчанко чи мимовільно, чи зумисне заплутував також читача, і його підштовхуючи в нетрі русофільства. «Мы называемся русскими, русинами [ці два абсолютно різні за значенням слова подані автором як рівноцінні. – Л. К.] або славянорусами, а то для того, бо нашъ языкъ рускій або славянорускій», – читаємо у праці «Хто мы?», вже через саму її назву загострюючи увагу на надважливій проблемі ідентичності. Можливо, якраз суперництво з волоськими впливами ідейно наближувало Г. Купчанка та його прихильників на Буковині й поза нею до московитів як слов'ян і породжувало той живучий у краї романтичний ореол слов'янської єдності, про який згадували. Тим паче, що сам Г. Купчанко у зрілий період своєї діяльності (в 1889 р.) справді пов'язував свої інтереси з усім слов'янством, на анкетне запитання І. Левицького («Которой отрасли науки специально посвящаетесь и на каком поли литературы трудитесь») відповівши: «По этнографии, а им[енно] по славяноведению»⁴⁶. Мабуть, на ґрунті інтересу до слов'янського питання постали розвідки вченого «Русско-славянскіи слова въ румунскѡмъ языкѣ», «Славяно-русскіи слова въ языкѣ мадыарскомъ», «Слѣды славянства въ юго-западной Австрійи» й ін., що демонструють, зокрема, не тільки мовознавчі інтереси Г. Купчанка, але й «багатопрофільність», «комплексність» його наукового світогляду загалом. Водночас найбільше його зусилля мали руський, тобто український, більше – буковинський вектор, дарма що й вербально (формально) таки тяжіли до настійливого «вписування» своєї людності саме як «русских» у контекст слов'янського племені.

А про те, що Г. Купчанко мислив своїм читачем також інтелігенцію, і то не тільки буковинського, але й ширшого простору, potwierджують його німецькомовні роботи, зокрема й такі, що видавались окремо: «Die Gajdamaken. Ein Beitrag zur Geschichte der Sozialen Verhältnisse in Galizien und der Bukowina» / «Гайдамаки. Вклад в історію соціальних умов у Галичині і Буковині» (Чернівці, 1886), «Das Schicksal der Ruthenen» / «Доля рутенів» (Лейпциг, 1887). Остання, репрезентуючи історію підавстрійських рутенів (тобто русинів, але не «русских»!) як позбавлену свободи і сповнену страждань, вочевидь неспроста побачила світ за межами Австро-Угорщини й разом із кількома іншими працями цього автора була навіть заборонена тут. Ось фрагмент передмови, наводимо його (в сучасному перекладі) з двох причин: щоб відчуті стильові особливості публіцистичних писань Г. Купчанка, їхню емоційну образність, яскраві засоби авторського тлумачення проблеми, виразну тенденційність – і щоб пізнати їхню змістову наповненість: «У русинів було жахливе минуле, їхнє теперішнє вищою мірою трагічне, але вони сподіваються на майбутнє – справедливість. Вони живуть у щасливому очікуванні, що на них задує лагідне дихання весни і що їм засяє вранішня зоря свободи. Вони втішають себе надією, що з'явиться ангел порятунку, і їхні узи будуть розірвані, рани зцілені і сльози висушені. Вони твердо переконані в тому, що Бог справедливості незабаром зішле милість на їхню долю, щоб вони змогли відчуті себе вільними людьми і леліяти свою віру, мову і письмо без опасіння, що це буде розглядатись як злочин. Бажайте цих пристрасних очікувань, лелійте надії і справедливі бажання, мої нещасні одновірці і співплемінники, щоби вони втілились у дійсність!»⁴⁷.

Тоді як публіковане на австрійському терені вже мало іншу тональність; приміром, у книжечці про Кіцманську народну школу Г. Купчанко як законслухняний громадянин відгукується про свій час, організацію суспільного життя на рідній землі навіть із пієтетом: «сегодня – свобода, культура, прогресс!»⁴⁸. Доводилось пристосовуватись, тож і природа публіцистичного темпераменту цього автора наповнювалась суперечностями, котрі так само мусили ускладнювати йому життя.

При цьому всьому, за точним спостереженням В. Грябан, усі популярні брошури, численні статті (а їх до 2-х тисяч) – тільки доповнення до етнографічних праць вченого: «Осмыслена наукова діяльність для нього завжди була пов'язана з ідеєю просвіти, тому не дивно, що метою всіх досліджень, які провадились у його наукових працях, він оголосив поліпшення суспільно-політичних і соціальних умов життя народу»⁴⁹. Ба більше, в пору бездержавності, ускладнених умов для незалежної наукової діяльності праці Г. Купчанка з української етнології та фольклористики (як найбільш цінні) вже самі по собі виявлялись формою опору московфільству та політикою, як сказано, демократичною, культурно-патріотичною, україноцентричною за суттю, як політикою виявлялась його поезія, дарма що цей автор сам цього до кінця не усвідомлював.

Особливо показовим у цьому плані є трикнижжя Г. Купчанка «Буковина и еи русскі жителі» (1895), «Галичина и еи русскі жителі» (1896), «Угорска Русь и еи русски жители» (1897), до якого близько стоїть інша праця вченого – «Холмская Русь и еи церковный начальник Высокопреосвященный Флавіанъ» (1894). Вони, може, й не випадково були створені й видані власним коштом автора незадовго до передчасної смерті і ще й тому значущі. Йдеться про підпорядковані Габсбурзькій монархії одвічні руські (українські) землі, наразі представлені в кількох ракурсах (геополітичному, історичному, релігійному, соціальному, суто етнографічному), про тамтешніх русинів, їхні етнічні підгрупи, мовні, фізичні, психологічні характеристики, а ще про одяг, житло як свідчення багаторівневої матеріальної культури кожного регіону. Крім того, мовиться про життя представників інших етносів, котрі мешкають на тій чи тій території, подаються карти, численні ілюстрації, до яких були причетними віденські, чернівецькі й інші фотографії, фотоцинографи та художники (серед них Р. Гебер і проф. Р. Ф. Кайндль). Відповідно для кожної з праць (скажімо, навіть для присвяченої Холмській землі, найбільш західній з українських етнічних земель і найменш вивченої у народознавчому аспекті) притаманна розлога структурна закресленість, інформативна насиченість разом із популярністю викладу, зорієнтованість знову ж таки на найширшого читача. Певний фактаж автор почерпнув із праць географів, статистиків, етнографів, котрі досліджували ті чи ті регіони. Але часто це були різні іншомовні джерела з обмеженим доступом до них. Тепер же навіть формальні ознаки русофільського письма, як і доволі непослідовне маневрування поняттям «русскій», не надто позначились на концепції цих писань, їхня ідея зводилась до того, щоби «прищепити первісне почуття самоствердження соціально ущемленим людям на окраїнах монархії через донесення до них історичних та етнографічних знань»⁵⁰. Вдумливому читачеві давалося зрозуміти, що, навіть перебуваючи в межах іншої держави, русини (буковинці, галичани, закарпатці, холмщаки) розвинули свою етнічну ідентичність, зберегли українські культурні традиції, тож про повну денаціоналізацію (русифікацію, румунізацію, мадяризацію чи полонізацію) питання не стояло. Водночас Г. Купчанко й у цих працях настійливо пропагує низку ключових для своєї діяльності думок: про потребу єдності та згуртованості, про патріотизм і народолюбство, про освіту й вартісність загальнолюдських чеснот (щоб «усі русскі люди знали, поважали и любили самых себе и все, що своє, рідне»)⁵¹.

Самі ж писання, популяризуючи автохтонне українство, мали різну репутацію. І. Франко, явно обурений політичною діяльністю Г. Купчанка, в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» бездоказово обмовився про німецькомовні роботи автора як про «повні найфальшивіші інформації»⁵². Тоді як в одній із рецензій, надрукованій по виході двох перших згаданих праць (про Буковину й Галичину), авторові робиться чергове «соціальне замовлення»: «Важну прислугу отдалъ бы нашой Руси г. Купчанко, если схотѣлъ бы обѣ тѣ брошюрки съ всѣми иллюстраціями издати въ нѣмецкомъ или французскомъ языкѣ. За границею представляютъ собѣ насъ, рутенѣвъ, якъ передпотопові сотворѣнья. Маючи же иллюстровану брошюрку о насъ, мѣгъ бы нѣмецъ чи французъ перечитати собѣ и переконатися наглядно, що мы за народъ, тѣ загадочні рутены»⁵³.

На шляху до реалізації кожного із задумів закономірно стояла його фінансова складова. «Печатаніє русскихъ изданій въ Вѣнѣ стоить очень дорого»⁵⁴, зізнався Г. Купчанко в одній із праць, промовчавши, що навіть за редакцію видаваних часописів йому слугувала власна квартира. Тож, активно закликаючи читачів «Русскої Ради» до «грошевої помочи», запевняючи, що часопис не дістає «грошевыхъ запомогъ изъ фондѣвъ», він видає його на «свѣй властный зарѣбок» – і в другому випадку не лукавлячи, Г. Купчанко змовчав те, про що згодом досліджувалось українськими істориками: що й російське посольство у Відні так само надавало необхідні для видання часопису гроші, а промосковські кола в Галичині теж брали участь у фінансуванні⁵⁵.

Прийняття милостині, а може, й загалом русофільство мусили виправдовуватись вищою ідеєю, і, схоже, вона наразі важила більше, ніж протилежний бік медалі. Час розкидання каміння скінчився, за ним і збирання каміння неминуче наближалось до кінця.

4. Про суворість і трагізм особистого

Завершуючи в автобіографічних матеріалах виклад про ключові моменти своєї історії, Г. Купчанко зазначив: «Былъ женатъ (отъ 1884 до 1886 г.) на польке лютеранского вероисповедания

и в настоящее время живу журналистическим трудомъ, изъ которого содержу сына и издаю газетку “Русску Правду”»⁵⁶. За цим автосвідченням ховається драматична приватна колізія, яку хтозна чи вдалось би розгорнути повніше, якби не зусилля В. Грябан. Опрацьовуючи фонд Г. Купчанка у Віденському міському та провінційному архіві, вона з’ясувала, що син ученого Володимир після передчасної смерті своєї матері виховувався буковинкою (із села Іванківці) Теофілою Процюкевич. Рідна країна навіть у такий спосіб була присутня в житті того, хто її знав і безмежно любив.

Важко захворівши на пневмонію, Г. Купчанко у квітні 1902 р. (тобто трохи більше, ніж за два тижні до смерті) залишає заповіт, згідно з яким заповідає цій жінці третину своєї спадщини й доручення про розпорядження двома іншими третинами до повноліття сина. 28 квітня м’ятежна душа вченого у їхній квартирі на Dittesgasse покидає цей світ, а 29 квітня тіло було поховане на центральному кладовищі австрійської столиці. Запокійна служба відбулась у сербській православній церкві з участю членів русофільського товариства «Буковина», заснованого небіжчиком. Володимирові йшов сімнадцятий, він був на ту пору п’ятикласником однієї з реальних шкіл у Відні. Чи відвідав він колись батьківщину батька, чи існувала вона в його свідомості, невідомо, і це вже, мабуть, залишиться тайною. Бо через два роки по тому й син Г. Купчанка помирає від туберкульозу, помирає вочевидь, як і батько, вдома, позаяк грошей на лікування не було, його навіть ховають у батьковій могилі. В 1928 р. це місце як більше неоплачуване віддали під інше поховання. А де перебувають рештки Г. Купчанка та його сина, невідомо: за даними на 2007 рік, вони могли би бути перепоховані⁵⁷, якщо, звісно, хтось реально зацікавився би цим питанням. Схоже, ми всі найбільше потрібні лишень своїй Вітчизні.

І ще один надважливий факт, бо він спростовує чимало інсинуацій, що випали на життєву та й посмертну долю Г. Купчанка. Завдяки тій же В. Грябан стало відомо про зміст інвентарного списку, зробленого після смерті цього українського вченого та громадсько-культурного діяча, сина Буковини й довічного приймака Відня. Виявляється, крім кількох сотень екземплярів його брошур та інших праць, у якості цінних речей у небіжчика не виявилось ні готівки, ні цінних паперів, лишень годинник із ланцюжком вартістю в 13 крон⁵⁸ «Про часто хитке фінансове становище його [Г. Купчанка] в житті свідчать і кілька кримінальних справ, порушених проти нього за несплату шкільних внесків»⁵⁹, – повідомила дослідниця. Які причини, які життєві негаразди стоять за цим, уже хтозна чи коли дізнаємось. Але не думаю, що йдеться про легковажність розумного чоловіка. Вочевидь у нього дилема, куди вкладати кошти – у громадське чи собі до кишені на суто своє – не стояла, дарма що подібна жертвність так само могла вартувати (і, певно, вартувала) надто багато. Подібний шлях обирають тільки одиниці.

Висновки

Із надміром категоризму поділяючи вихованців І. Глібовицького на тих, хто «був байдужний до народних справ, до рускої мови і єї літератури», та тих, хто «навіть ворожо відноситься до всяких народних змагань і, ідучи за своїм учителем, проповідує єдинство культурне і літературне Руси-України з Москвою»⁶⁰, С. Смаль-Стоцький явно не врахував такої «проміжної» категорії осіб, як Г. Купчанко. Ця частина української національної еліти теж вела багатогранну і по-своєму значущу культурно-патріотичну роботу, яка наближала національне відродження, тоді як помилки, хитання цих людей, зокрема й специфіка їхньої мовної поведінки відобразили закономірні труднощі розвитку національної самосвідомості.

Г. Купчанко ж разом з тим займає своє особне місце в каноні інтелектуалів і загалом людей творчих та діяльних, котрим випало жити і працювати в середині та другій половині ХІХ ст., тобто в час формування модерної української нації. Виходець із демократичних низів, він добре інтегрувався в європейський контекст, став вихованцем питомої та значною мірою й австрійської цивілізації, тож, засвоївши значний український та світовий досвід, збагатив рідні та світові наукові й науково-популярні обшири, пов’язані з етнологією та фольклористикою, а також історію журналістики й суто просвітницької справи. Власне, служіння рідному виявилось для цього діяча, як сказано, справою і політичною ваги, поверненням на круги своя, дарма що в непростих ідейно-психологічних параметрах.

Русофільські ідеї, сповідувані Г. Купчанком, внесли в деякі зі згаданих процесів ідеологічний дисонанс. Дисонанси звідала й душевна організація цього чоловіка, далися ознаки ризику його діяльності, інтенсивність життя, надзвичайна вразливість характеру. Зневіра ж у можливостях рідної мови на тлі блискучого володіння нею – зневіра, парадоксальна з огляду на любов до всього рідного й на фольклористичні зусилля, україномовну літературну творчість, – обернулися для Г. Купчанка фатальними втратами. Бо в підсумку ще чутливішою виявилась конкретна самосвідомість, важче, а то й неможливіше стало втримати внутрішню стійкість «Я» й убезпечити його від розщеплення, дарма що у ставленні до Московії він був зовсім не таким однозначним, як думалося. З погляду І. Франка, який «у корені» аналізував загальну ситуацію із перекинцтвом, це є не інакше, як «глибокий психологічний проблем», і «чим вища, тонша, субтельніша організація чоловіка, тим тяжче дається і страшніше карається йому така переміна»⁶¹.

Власне, розгляд Купчанкової історії «зсередини» та й «іззовні» дав можливість зрозуміти, що саме його тяжка, хоч і небезпомільна праця для загального добра українців, відмова в житті від багато чого (як самовільна покута) не зробили з цієї людини відступника в повному сенсі слова, він не залишився навіть на «перехресній позиції», як окреслив становище Гоголя в системі українсько-російських зв'язків Гр. Грабович⁶², а фактично, реально в багатьох вузлових питаннях перебував на позиціях проукраїнських.

Одне слово, маємо значні підстави вважати Григорія Купчанка своїм. За нами ж відповідальна місія – пильніше та глибше, ніж раніше, актуалізувати наукову й науково-популярну частину його спадщини як свого роду єдине, що залишилось нетлінним і міцно вписаним до інтелектуальної та культурної історії України другої половини XIX ст.

¹ Є. Сверстюк, *Іван Котляревський сміється* [Ivan Kotliarevskyi's laughing], in «Сучасність», 1972, ч. 5, с. 40.

² V. Hryaban, *Grigoriј Kupczanko (1849–1902)* [Hryhorii Kupchanko (1849–1902)], in «Volkskunde und Journalismus zwischen Wien und der Bukowina», b. LVIII/107, Wien, 2004, s. 1–30.

³ О. Аркуша, М. Мудрий, *Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд* [Russophilia in Galicia in the mid 19 – early 20 centuries: Genesis, stages of development, worldview], in «Вісник Львівського університету. Серія історична», вип. 34, Львів, 1999, с. 234.

⁴ О. Аркуша, М. Мудрий, *Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд*, с. 232.

⁵ О. Аркуша, М. Мудрий, *Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд*, с. 235.

⁶ Х. Ортега-и-Гассет, *В пошуках Гете* [In Search of Goethe. In: José ORTEGA Y GASSET, Aesthetics. Philosophy of Culture], in «Эстетика. Философия культуры», Москва, 1991, с. 440.

⁷ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, ф. 167 *I. Левицького* [I. Levytskyi], оп. 2, спр. 1735, п. 56, с. 39–46-зв.

⁸ В. Дончик, *Щодо переоцінки (й недооцінки)* [About over (and under) estimation], in «Філологічні семінари. Сучасна наука про літературу: 'больові точки'», вип. 4, Київ, 2001, с. 95.

⁹ Державний архів Чернівецької області, ф. 1245, оп. 1, спр. 361 *Книга реєстрації актів про народження за 1840-1905 рр. по с. Берегомет Кіцманського району* [Register of birth records for the years 1840–1905 in the village of Beregommet in Kitsman district], с. 13-зв–14.

¹⁰ Т. Галіп, *З моїх споминів. З молодечих літ* [From my memoirs. From young years], in «Буковинський журнал», 1994, ч. 1–2, с. 157.

¹¹ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, с. 39.

¹² *Moldova în epoca feudalismului* [Moldavia in the epoch of feudalism], alcăt., cuv. introd. și coment. de P.G. Dmitriev, Chișinău, 1975, p. 412.

¹³ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, с. 41.

¹⁴ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, с. 43.

¹⁵ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, с. 43.

¹⁶ Г. Купчанко, *Буковина и еи русскій жителі* [Bukovyna and its Rus inhabitants]. *Книжечка для народа съ картою Буковины и многими образками*, Вѣдень, 1895, с. 2.

- ¹⁷ Г. Савчук, *Писатель и просвѣтитель Руси Григорій Купчанко* [Writer and educator of Rus Hryhorii Kupchanko], in «Селянинъ. Буковинско-русска народна газета съ иллюстраціями», 1896, 1(13) апрѣля), ч. 2-3, с. 10.
- ¹⁸ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, с.45.
- ¹⁹ О. Попович, *Відродження Буковини* [Revival of Bukovyna], in «Буковинський журнал», 1992, ч. 1, с. 129.
- ²⁰ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, с. 45.
- ²¹ Г. Купчанко, *Хто мы? Памятная книжечка в честь чествования девятисотлетия русского народа* [Who are we? Commemorative book in honor of the nine-hundredth anniversary of the Rus people], Вѣдень, 1888, с. 33.
- ²² С. Смаль-Стоцький, *Буковиньска Русь. Культурно-історичний образок* [Bukovynian Rus. A cultural and historical image], Чернівці, 1897, с. 119.
- ²³ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, с. 43.
- ²⁴ С. Пахолків, *Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації* [Ukrainian intelligentsia in Habsburg Galicia: educated layer and emancipation of the nation], Львів, 2014, с. 291.
- ²⁵ Г. Купчанко, *Буковина и еи русскій жителі*, с. 41.
- ²⁶ Г. Купчанко, *Буковина и еи русскій жителі*, с. 23.
- ²⁷ *Programm des K. K. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogthum Bukowina fur das Schuljahr 1869* [Programme of the K. K. Ober-Gymnasium in Chernivtsi of the Duchy of Bukovyna for the academic year 1869], Czernowitz, 1869, s. 74.
- ²⁸ Г. Купчанко, *Голодь* [Hunger], in «Русска Правда», 1889, ч. 15–16, с. 18.
- ²⁹ V. Hryaban, *Grigorij Kupczanko (1849–1902)*, s. 8.
- ³⁰ V. Hryaban, *Grigorij Kupczanko (1849–1902)*, s. 9.
- ³¹ *Programm des K. K. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogthum Bukowina fur das Schuljahr 1869*, s. 83.
- ³² Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, с. 39-зв.
- ³³ В. Кубійович, *Географія* [Geography], in «Енциклопедія українознавства», Львів, 1983, т. 1, с. 363.
- ³⁴ С. Пахолків, *Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації?* с. 461]
- ³⁵ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, с. 40-зв.
- ³⁶ В. Гнатюк, *[Купчанко Григорій. Некрольоґ]* [Kupchanko Hryhorii. Obituary], in «ЛНВ», 1902, т. 18, кн. 6, с. 45.
- ³⁷ Г. Савчук, *Писатель и просвѣтитель Руси Григорій Купчанко*, с. 11.
- ³⁸ Г. Савчук, *Писатель и просвѣтитель Руси Григорій Купчанко*, с. 11.
- ³⁹ Г. Савчук, *Писатель и просвѣтитель Руси Григорій Купчанко*, с. 11.
- ⁴⁰ С. Смаль-Стоцький, *Моя політика* [My Politics], Чернівці, 1913, с. 6–7].
- ⁴¹ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, с. 46-зв.
- ⁴² Т. Галіп, *З моїх споминів. З молодечих літ*, с. 163.
- ⁴³ Г. Купчанко, *Русскій народъ* [Russian people], Вѣдень, 1889, с. 26.
- ⁴⁴ V. Hryaban, *Grigorij Kupczanko (1849–1902)*, s. 25.
- ⁴⁵ Л. Ковалець, *Листи Григорія Купчанка до Івана та Євгенії Ярошинських як причинки до портретів автора й адресатки: спроба презентації* [Letters of Hryhorii Kupchanko to Ivan and Yevhenia Yaroshynska as contribution to the portraits of author and addressee: Attempt of presentation], in «Народна творчість та етнологія», 2011, № 4, с. 62–66.
- ⁴⁶ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, с. 39-зв.
- ⁴⁷ Р. Шапка, *[Без назви]* [Untitled], in «Русин», 2007, № 4, с. 57.
- ⁴⁸ Г. Купчанко, *Памятная книжка. На память 100-лѣтнего юбилея 4-классной народной школы въ Коцманѣ* [Commemorative booklet. Commemorating the 100th anniversary of the 4th grade folk school in Kitsman], Львовъ, 1880, с. 3.
- ⁴⁹ V. Hryaban, *Grigorij Kupczanko (1849–1902)*, s. 19.
- ⁵⁰ V. Hryaban, *Grigorij Kupczanko (1849–1902)*, s. 25.
- ⁵¹ Г. Купчанко, *Галичина и еи русскій жителі* [Galicia and its Rus inhabitants]. *Книжечка для народа съ многими образками и картами старой Руси и Польши и теперѣшной Галичины*, Вѣдень, 1896, с. 4.
- ⁵² І. Франко, *Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.* [Sketch of History of Ukrainian-Rus Literature up to 1890], in «Збір. творів: у 50 т.», т. 41: Літературно-критичні праці (1890–1910), Київ, 1984, с. 353.

⁵³ [Б. п.], [Хроніка] [Chronicle], in «Буковинские Вѣдомости», 1895, № 40, с. 4.

⁵⁴ Г. Купчанко, *Русский путеводитель по Вѣнѣ и Австро-Венгрии* [Russian guide to Vienna and Austria-Hungary], Вѣдень, 1889, с. 3.

⁵⁵ О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст.* [National movement of Ukrainians in Bukovina in the second half of the 19th and early 20th centuries], Чернівці, 1999, с. 207.

⁵⁶ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, с. 40-зв.

⁵⁷ Р. Шапка, [Без назви], с. 57.

⁵⁸ V. Hryaban, *Grigorij Kupczanko (1849–1902)*, s. 22.

⁵⁹ V. Hryaban, *Grigorij Kupczanko (1849–1902)*, s. 22.

⁶⁰ С. Смаль-Стоцький, *Буковинська Русь. Культурно-історичний образок* [Bukovynian Rus. A cultural and historical image], Чернівці, 1897, с. 77.

⁶¹ І. Франко, *Двоязычність і дволичність* [Bilingualism and double-facing], in «Додаткові томи до Зібрання творів у 50 т.», т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці (1896–1916), Київ, 2010, с. 604.

⁶² Г. Грабович, *Теорія та історія: горизонт сподівань і рання реценція нової української літератури* [Theory and History: Horizon of Expectations and Early Reception of New Ukrainian Literature], in «До історії української літератури: дослідження, есеї, полеміка», Київ, 2013, с. 91.

References

1. O. Arkusha, M. Mudryi, *Rusofilstvo v Halychyni v seredyni XIX – na pochatku XX st.: geneza, etapy rozvytku, svitohliad* [Russophilia in Galicia in the mid 19 – early 20 centuries: Genesis, stages of development, worldview], in «Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna», vyp. 34, Lviv, 1999, s. 231–268.
2. [Б. п.], [Khronika] [Chronicle], in «Bukovynsnye Vidomosty», 1895, № 40, s. 4.
3. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f. 1245, op. 1, spr. 361 *Knyha reiestratsii aktiv pro narodzhennia za 1840-1905 rr. po s. Berehomiet Kitsmanskoho raionu* [Register of birth records for the years 1840–1905 in the village of Berehomiet in Kitsman district], 288 s.
4. O. Dobrzhanskyi, *Natsionalnyi rukh ukraintsiv Bukovyny druhoi polovyny KhIKh – pochatku KhKh st.* [National movement of Ukrainians in Bukovina in the second half of the 19th and early 20th centuries], Chernivtsi, 1999, 574 s.
5. V. Donchyk, *Shchodo pereotsinky (i nedootsinky)* [About over (and under) estimation], in «Filolohichni seminary. Suchasna nauka pro literaturu: ‘bolovi tochky»», vyp. 4, Kyiv, 2001, s. 94–99.
6. I. Franko, *Dvoiaznychnist i dvoilychnist* [Bilingualism and double-facing], in «Dodatkovi tomy do Zibrannia tvoriv u 50 t.», t. 54: Literaturoznachchi, folklorystychni, etnografichni ta publitsystychni pratsi (1896–1916), Kyiv, 2010, s. 600–615.
7. I. Franko, *Narys istorii ukrainsko-ruskoï literatury do 1890 r.* [Sketch of History of Ukrainian-Rus Literature up to 1890], in «Zibr. tvoriv: u 50 t.», t. 41: Literaturno-krytychni pratsi (1890–1910), Kyiv, 1984, s. 194–470.
8. T. Halip, *Z moikh spomyniv. Z molodechkykh lit* [From my memoirs. From young years], in «Bukovynskyi zhurnal», 1994, ch. 1–2, s. 152–179.
9. V. Hnatiuk, [Kupchanko Hryhoriy. Nekrolog] [Kupchanko Hryhoriy. Obituary], in «LNV», 1902, t. 18, kn. 6, s. 44–46.
10. H. Hrabovych, *Teoriia ta istoriia: horyzont spodivan i rannia retseptsiia novoï ukrainskoï literatury* [Theory and History: Horizon of Expectations and Early Reception of New Ukrainian Literature], in «Do istorii ukrainskoï literatury: doslidzhennia, esei, polemika», Kyiv, 2013, s. 46–126.
11. V. Hryaban, *Grigorij Kupczanko (1849–1902)* [Hryhoriy Kupchanko (1849–1902)], in «Volkskunde und Journalismus zwischen Wien und der Bukowina», b. LVIII/107, Wien, 2004, s. 1–30.
12. L. Kovalets, *Lysty Hryhoriia Kupchanka do Ivana ta Yevhenii Yaroshynskykh yak prychnyky do portretiv avtora y adresatky: sproba prezentatsii* [Letters of Hryhoriy Kupchanko to Ivan and Yevhenia Yaroshynska as contribution to the portraits of author and addressee: Attempt of presentation], in «Narodna tvorchist ta etnolohiia», 2011, № 4, s. 62–66.
13. V. Kubiiiovych, *Neohrafiia* [Geography], in «Entsyklopediia ukrainoznavstva», Lviv, 1983, t. 1, s. 362–364.
14. H. Kupchanko, *Bukovyna y ey russki zhyteli* [Bukovina and its Rus inhabitants]. *Knyzhechka dlia naroda s kartoiu Bukovyny y mnohymy obrazkamy*, Vhden, 1895, 52 s.
15. H. Kupchanko, *Halychyna y ey russki zhyteli* [Galicia and its Rus inhabitants]. *Knyzhechka dlia naroda s mnohymy obrazkamy y kartamy staroi Rusy y Polshy y tepereshnoi Halychyny*, Viden, 1896, 86 s.

16. Н. Kupchanko, Holod [Hunger], in «Russka Pravda», 1889, ch. 15–16, s. 18–19.
17. Н. Kupchanko, Pamiatnaia knyzhka. Na pamiat 100-litneho yubyleia 4-klassnoi narodnoi shkoly v Kotsmani [Commemorative booklet. Commemorating the 100th anniversary of the 4th grade folk school in Kitsman], Львів, 1880, 38 s.
18. Н. Kupchanko, Russkii narod [Russian people], Vhden, 1889, 27 s.
19. Н. Kupchanko, Russkii putevodytel po Vini y Avstro-Venhriy [Russian guide to Vienna and Austria-Hungary], Viden, 1889, 96 s.
20. Н. Kupchanko, Khto my? Pamiatnaia knyzhchka v chest chestvovaniia deviatysotletyia russkoho naroda [Who are we? Commemorative book in honor of the nine-hundredth anniversary of the Rus people], Viden, 1888, 40 s.
21. *Moldova în epoca feudalismului [Moldavia in the epoch of feudalism]*, alcăt., cuv. introd. și coment. de P.G. Dmitriev, *Chișinău, 1975, 606 p.*
22. Kh. Orteha-y-Hasset, V poyskakh Hete [In Search of Goethe. In: José Ortega y Gasset, *Aesthetics. Philosophy of Culture*], in «Эстетика. Философия культуры», Moskva, 1991, s. 433–462.
23. S. Pakholkiv, Ukrainiska intelihentsiia u Habsburzkii Halychyni: osvichena verstva y emansypatsiia natsii [Ukrainian intelligentsia in Habsburg Galicia: educated layer and emancipation of the nation], Lviv, 2014, 612 s.
24. O. Popovych, Vidrozhennia Bukovyny [Revival of Bukovyna], in «Bukovynskyi zhurnal», 1992, ch. 1, s. 123–151.
25. Programm des K. K. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogthum Bukowina fur das Schuljahr 1869 [Programme of the K. K. Ober-Gymnasium in Chernivtsi of the Duchy of Bukovyna for the academic year 1869], Czernowitz, 1869, 75 s.
26. H. Savchuk, Pysatel y prosvitytel Rusy Hryhorii Kupchanko [Writer and educator of Rus Hryhorii Kupchanko], in «Селянинъ. Bukovynsko-russka narodna hazeta s yllustratsiamy», 1896, 1(13) aprhlia, ch. 2-3, s. 10–12.
27. R. Shapka, [Bez nazvy] [Untitled], in «Rusyn», 2007, № 4, s. 57.
28. S. Smal-Stotskyi, Bukovynska Rus. Kulturno-istorychnyi obrazok [Bukovynian Rus. A cultural and historical image], Chernivtsi, 1897, 294 s.
29. S. Smal-Stotskyi, Moia polityka [My Politics], Chernivtsi, 1913, 24 s.
30. Ie. Sverstiuk, Ivan Kotliarevskyi smiietsia [Ivan Kotliarevskyi laughing], in «Suchasnist», 1972, ch. 5, s. 35–59.
31. Viddil rukopysiv Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky imeni Vasylia Stefanyka, f. 167 I. Levytskoho [I. Levytskyi], op. 2, spr. 1735, p. 56, s. 39–46-zv.